

кожнага занятка і падрыхтоўку да яго з улікам якаснага саставу навучальнага ўзвода;

– займальнае і дасціпнае выкладанне навучальнага матэрыялу, рацыянальнае кіраванне працэсам навучання і выхавання;

– умелае выкарыстанне класна-лабараторнай работы, матэрыяльна-тэхнічнай і палявой базы, трэнажораў і тэхнічных сродкаў навучання і выхавання, электронна-вылічальнай і камп'ютэрнай тэхнікі;

– спалучэнне мэтанакіраванай працы з аналізам складаных пытанняў паўсядзённага жыцця;

– падтрымка педагогічнай накіраванасці зносін і паводзін;

– пастаянная педагогічная самаадукацыя, падмацаванне здароўя;

– педагогічны такт і педагогічная тэхніка, высокая патрабавальнасць і выключна дакладнае выкананне палажэнняў статута пры правядзенні заняткаў, высокая агульная і вайсковая культура паводзін;

– самакрытычны аналіз праведзеных заняткаў, выяўленне і аператыўная ліквідацыя памылак і недахопаў.

Пэралічаныя і іншыя якасці афіцэра-выкладчыка фарміруюцца і ўзмацняюцца ў працэсе навучання і выхавання студэнтаў на ваеннай кафедры ВНУ. Але фундамент педагогічнага майстэрства закладваецца галоўным чынам пры падрыхтоўцы выкладчыка да паўсядзённых заняткаў.

Педагогічнае майстэрства нельга разумець як нейкую нязменную еднасць якасцей выкладчыка. Ацэнка яго працы і патрабаванні да яго ўвесь час змяняюцца. У сувязі з гэтым адной з прымет высокага педагогічнага майстэрства трэба лічыць здольнасць выкладчыка гібка рэагаваць на ўсялякія змены, і ў першую чаргу у навучальных праграмах, арганізацыі навучальна-выхаваўчага працэсу, методыцы і інш.

Станаўленне пачынаючага выкладчыка лічыцца завершаным, калі ён за-своіў змест і методыку выкладання навучальнай дысцыпліны, умее праводзіць усе віды заняткаў, набыў неабходныя навыкі і ўменні ў распрацоўцы навукова-метадычных матэрыялаў. Валодаючы асновамі педагогічнага майстэрства, кожны выкладчык павінен яго развіваць і ўдасканальваць на працягу ўсёй педагогічнай дзейнасці.

У перыяд падрыхтоўкі выкладчык абавязан самастойна вывучыць праграму пачатковай і агульнай самаадукацыі, а напрыканцы, па жаданню, падрыхтаваць і абараніць дысертацыю кандыдата педагогічных (філасофскіх) навук па адной з актуальных праблем тэорыі і методыкі ваеннай падрыхтоўкі, ваенна-патрыятычнага выхавання студэнтаў.

Выкладчык ваеннай кафедры ВНУ ўзбройвае студэнтаў не толькі ведамі і практычнымі навыкамі, неабходнымі сучаснаму афіцэру, ён уплывае на іх сваім абліччам, чалавечымі і прафесійнымі якасцямі. Яго інтэлект, высокая вайсковая і педагогічная культура, статутная патрабавальнасць, справядлівасць, яго душэўныя якасці ўспрымаюцца студэнтамі як пэўны ўзор.

Эфектыўнасць дзейнасці ваеннай кафедры ў агульнай структуры грамадзянскай ВНУ залежыць ад калектыўных намаганняў усіх выкладчыкаў кафедры – як афіцэраў запасу, так і страявых афіцэраў, ад умення кожнага з іх мабілізавацца для дасягнення агульнай мэты – сучаснай падрыхтоўкі афіцэраў запасу са студэнтаў. Таму падчас падбору кандыдатаў для педагогічнай працы на ваеннай кафедры неабходна ўлічваць акрамя маральных якасцей, здольнасцей да вайскова-педагогічнай, вынаходніцкай працы, вопыту службы ў войску таксама іх шчырае жаданне працаваць са студэнцкай моладдзю.

У. П. САЎКО

МЕТАДЫЧНАЯ СІСТЭМА МАЎЛЕНЧАГА РАЗВІЦЦА ПРЫ ВІВУЧЭННІ МАРФАЛОГІІ

Сістэма практыкаванняў па развіцці маўлення “характарызуецца наяўнасцю адзінай галоўнай ідэі, ахопам усіх асноўных тыпаў практыкаванняў,

усіх уменняў, што неабходна сфарміраваць, паслядоўнасцю, пераемнасцю і перспектыўнасцю, паступовым павышэннем самастойнасці вучняў¹.

Сістэмай работы па развіцці маўлення школьнікаў пры вывучэнні марфалогіі мы лічым такую арганізацыю працы, пры якой засваенне тэарэтычнага моўнага матэрыялу і ўся разнастайнасць практыкаванняў накіроўваюцца на вырашэнне найважнейшай задачы — развіццё маўлення вучняў.

На нашу думку, поспех работы па развіцці маўлення школьнікаў у многім вызначаецца метадыкай вывучэння граматыкі і тымі відамі практыкаванняў, якія выконваюць вучні ў школе і дома. Пры гэтым метадыка вывучэння граматычных паняццяў павінна будавацца так, каб большасць работ вырашалі граматыка-арфаграфічныя задачы і забяспечвалі адначасова маўленчае развіццё школьнікаў.

Узбагачэнне слоўніка вучняў — першы накірунак у рабоце па развіцці маўлення, ажыццяўленне якога патрабуе ўключэння ў практыкаванні па граматыцы заданняў на:

- тлумачэнне лексічнага значэння незразумелых слоў;
- удакладненне і пашырэнне значэння ўжо вядомых слоў і выразаў;
- падбор сінонімаў і антонімаў;
- размежаванне амонімаў і паронімаў;
- тэматычнае і лексіка-семантычнае групуванне слоў і выразаў;
- вызначэнне мнагазначных слоў, выяўленне слоў, якія ўжываюцца ў пераносным сэнсе.

Акрамя гэтага, для ўзбагачэння слоўніка вучняў пры вывучэнні граматычных тэм неабходна выкарыстоўваць лексіка-лагічныя і лексіка-стылістычныя практыкаванні. У аснову гэтых практыкаванняў пакладзены спецыяльны адбор слоў па тэматычных групах, напрыклад: дом і памяшканне (пакой), адзенне, расліны і жывёльны свет, садавіна, гародніна, дарога і транспарт, школа, спорт, музыка, прафесіі, навука, мастацтва, сельскагаспадарчая праца, пачуцці, геаграфічныя паняцці, грамадска-палітычная лексіка.

Лексіка-лагічныя практыкаванні садзейнічаюць усведамленню семантыкі слова, авалоданню такімі прыёмамі, як абагульненне, класіфікацыя, параўнанне, супастаўленне і інш. Заданні да такіх практыкаванняў пры вывучэнні, напрыклад, назойніка, могуць быць наступныя:

- запісаць словы, якія абазначаюць: а) адзенне: ...; б) абутак: ...; в) посуд: ... і інш.;
- запісаць словы, якія можна абагульніць словазлучэннем: а) сельскагаспадарчы інвентар: ...; б) музычныя інструменты: ...;
- якім словам ці словазлучэннем можна абагульніць наступны рад слоў: *снег, дождж, град, шэрань, мароз?*
- выпісаць з літаратурнага твора (пажадана з таго, які школьнікі вучыліся на ўроках літаратуры) назойнікі, што абазначаюць назвы: а) звяроў; б) з'яў прыроды;
- запісаць словы, якія абазначаюць сродкі перамяшчэння.

Лексіка-стылістычныя практыкаванні садзейнічаюць актывізацыі слоўніка вучняў і фарміраванню навыка правільнага выкарыстання слоў у актыўнай моўнай дзейнасці. Такія практыкаванні могуць мець наступныя тыпы заданняў:

- вызначыць лексічнае значэнне слова;
- скласці словазлучэнні, сказы з пэўнымі словамі;
- скласці сказы, ужываючы пэўныя спалучэнні слоў;
- скласці сінанімічны рад да прапанаванага слова;
- абгрунтаваць ужыванне ў сказе пэўнага слова з сінанімічнага рада;
- вызначыць моўныя сродкі, з дапамогай якіх аўтар выражае свае адносіны да выказанага;
- вызначыць у тэксце апорныя словы;
- вызначыць, якія словы паказваюць на прыналежнасць тэксту да пэўнага стылю маўлення;
- знайсці сярод названых груп слоў рады стылістычных сінонімаў; вызначыць, у тэкстах якога стылю ўжываецца кожны з сінонімаў;
- падабраць стылістычныя сінонімы да слова ;

– падабраць да слоў сінонімы, якія могуць ужывацца ў любым стылі маўлення;

– уключыць у тэкст словы з дужак, якія падыходзяць да стылю ўрыўка;

– растлумачыць стылістычную ролю пэўных слоў у тэксце;

– выправіць у тэксце (сказе) моўныя недахопы.

Развіццё маўлення вучняў прадугледжвае засваенне нормаў беларускай літаратурнай мовы. Авалоданне марфалагічнымі нормаў ажыццяўляецца пры дапамозе аналітычных і сінтэтычных марфалагічных і граматыка-арфаграфічных практыкаванняў. Аналітычныя марфалагічныя практыкаванні патрабуюць вызначэння часціны мовы, роду, ліку, склону, скланення (для слоў, якія скланяюцца), часу, асобы, спражэння (для слоў, якія спрагаюцца) і інш. Сінтэтычныя марфалагічныя практыкаванні накіраваны на ўтварэнне марфалагічных форм слоў: іх змяненне па ліках, родах, склонах і інш.; састаўленне табліц скланенняў і інш.; утварэнне ад пэўнага слова ўсіх магчымых форм; ужыванне слоў (словаформ) у словазлучэннях, сказах, тэкстах; знаходжанне памылак пры ўтварэнні ці ўжыванні марфалагічных форм і выпраўленне гэтых памылак.

Граматыка-арфаграфічныя практыкаванні патрабуюць вырашэння арфаграфічных задач на граматычнай аснове. Да ліку такіх практыкаванняў адносяцца розныя віды спісвання з граматычнымі заданнямі (напрыклад: уставіць патрэбныя канчаткі), каменціраванае пісьмо, некаторыя віды дыктантаў і г.д.

Авалоданне арфаэпічнымі нормаў беларускай літаратурнай мовы адбываецца ў асноўным на ўроках фанетыкі. Таму “задача настаўніка ў працэсе вывучэння школьнікамі марфалогіі ў 4–6 класах заключаецца ў асноўным у карэкцыі вымаўлення”².

Карэкцыя вымаўлення пры вывучэнні марфалогіі патрабуе выкарыстання наступных метадычных прыёмаў:

– чытання слоў, словазлучэнняў, сказаў у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормаў;

– чытання слоў, якія маюць неадпаведнасць вымаўлення і напісання;

– супастаўлення слоў у беларускай і рускай артыкуляцыі;

– чытання з правільнай артыкуляцыяй слоў, якія адрозніваюцца вымаўленнем у беларускай і рускай мовах;

– перакладу слоў, словазлучэнняў з рускай мовы на беларускую;

– выпраўлення памылак у вымаўленні.

Для авалодання нормаў літаратурнага вымаўлення неабходна праводзіць работу, накіраваную на фарміраванне акцэнтацыйных навыкаў. Фарміраванне акцэнтацыйных навыкаў патрабуе выкарыстання наступных відаў работ:

– практыкаванняў на пастаноўку націску: паставіць націск, падкрэсліць націскны галосны, падкрэсліць націскны склад, паставіць націскі ў розных формах аднаго і таго ж слова;

– супастаўлення слоў з аднолькавым літарным напісаннем, але з розным націскам;

– запісу і чытання спецыяльна падобраных слоў;

– складання сказаў па апорных словах са зменай іх формы і месца пастаноўкі націску;

– складання арфаэпічных слоўнічкаў.

Адным з метадычных прыёмаў удасканалення акцэнтацыйных навыкаў з’яўляецца беларуска-рускае супастаўленне, на аснове якога вучням прапануюцца практыкаванні з наступнымі заданнямі:

– знайсці ў сказах (тэксце) словы, у якіх націск у беларускай і рускай мовах не супадае;

– супаставіць вымаўленне слоў у пэўнай форме ў беларускай і рускай мовах;

– выпісаць у адну групу словы, у якіх націск у беларускай і рускай мовах не супадае, у другую — у якіх супадае;

– прачытаць словы, вызначыць месца націску (словы падбіраюцца такія, якія маюць у беларускай і рускай мовах падабенства ў гучанні, але адрозніваюцца месцам націску: *нянавісьць, крапіва* і г.д.).

Фарміраванне навыкаў словаўжывання — галоўная задача ўрокаў лексікі. Аднак засваенне лексічных нормаў павінна адбывацца і пры вывучэнні граматыкі, для чаго можна рэкамендаваць наступныя тыпы заданняў:

- знайсці ў сказах словы, якія ўжываюцца ў нехарактэрным для іх значэнні;
- знайсці ў пераказе (сачыненні) сказы, дзе ёсць недакладнае ўжыванне слоў, выправіць памылкі;
- прыдумаць і запісаць сказы, выкарыстоўваючы пэўныя словы і выразы;
- замяніць у тэксце (сказе) русізмы, дыялектызмы словамі беларускай літаратурнай мовы;
- выпісаць з тэксту сінонімы;
- падабраць антонімы да слоў;
- пададзеныя ў алфавітным парадку сінонімы размясціць у градацыі;
- з сінанімічнага рада выбраць і ўставіць у сказы тыя словы, што найбольш падыходзяць па сэнсу;
- знайсці ў сказах моўныя недахопы (плеаназм, таўталогія і інш.) і выправіць іх.

Знаёмства са словаўтваральнымі нормамі беларускай літаратурнай мовы адбываецца на ўроках вывучэння словаўтварэння і граматыкі. А работа па ўдасканаленні словаўтваральных уменняў і навыкаў павінна праводзіцца і пры вывучэнні марфалогіі. Пры гэтым асабліваю карысць прыносяць такія практыкаванні, якія садзейнічаюць засваенню словаўтваральных нормаў і разам з тым узбагачаюць слоўнік школьнікаў. Напрыклад, пры вывучэнні назоўніка заданні да практыкаванняў могуць быць наступныя:

- ад прапанаваных слоў з дапамогай суфіксаў *-чык-* і *-шчык-* утварыць назоўнікі, якія абазначаюць назвы прафесій: *грузіць, камень* і г.д.;
- з дапамогай суфіксаў *-ат-*, *-ын-*, *-осць-*, *-асць-*, *-ізн-* ад прыметнікаў утварыць назоўнікі, якія абазначаюць якасці (уласцівасці): *сляпы, высокі, малады* і інш.;
- ад назоўнікаў мужчынскага роду ўтварыць назоўнікі жаночага роду;
- скласці сказы, ужываючы наступныя словы (*урач, лайфрэт* і г.д.) у спалучэнні з назоўнікамі жаночага роду;
- знайсці ў сказах назоўнікі, утвораныя шляхам пераходу адной часціны мовы ў другую, выпісаць іх у наступным парадку: а) назвы асоб; б) назвы памяшканняў; в) назвы страў.

Развіццё звязнага маўлення — найважнейшы накірунак у рабоце па развіцці маўлення школьнікаў, ажыццяўленне якога патрабуе спецыяльнай сістэмы практыкаванняў. Сістэма практыкаванняў, якая прапануецца намі, асноўваецца на класіфікацыі заданняў на развіццё звязнага маўлення, што прапанавала Т.А. Ладыжанская³:

- практыкаванні аналітычнага характару, у аснове якіх ляжыць гатовы тэкст: вызначэнне тыпу, стылю, асноўнай думкі, тэмы тэксту; падбор загаловаў да тэксту і яго частак; тлумачэнне залежнасці ўжывання пэўных моўных сродкаў ад задач выказвання;
- практыкаванні па перапрацоўцы пэўнага тэксту: удакладненне напісанага, знаходжанне і ліквідацыя моўных памылак і недахопаў у змесце;
- практыкаванні па стварэнні новага тэксту на аснове зыходнага: творчае спісванне, творчы дыктант, вольны дыктант, састаўленне плана, сказаў па апорных словах і словазлучэннях, тэзісаў; пераказ, перабудова кампазіцыі, развіццё таго ці іншага эпізоду, пераклад;
- практыкаванні па стварэнні вучнямі ўласных тэкстаў: разгорнутыя адказы па граматыцы, рэцэнзіі на вусныя адказы па граматыцы; напісанне заметак у газету, нарысаў, сачыненняў і г.д.

Усе віды работ па развіцці звязнага маўлення неабходна праводзіць з улікам стылістычных рэсурсаў пэўных часцін мовы.

Такім чынам, пры вывучэнні марфалогіі павінна выкарыстоўвацца спецыяльная сістэма работы, накіраваная на фарміраванне ў вучню ўменняў і навыкаў правільнага ўжывання часцін мовы.

¹ Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. М., 1988. С.186.

² Яленскі М. Г. Развіццё вуснай мовы вучняў: 4–6 класы. Мн., 1985. С.40.

³ Гл.: Ладыженская Т. А. // Методика преподавания русского языка / Под ред. М.Т. Баранова. М., 1990. С.282–283.